

Міністерство освіти та науки України
Харківський державний педагогічний університет
ім. Г. С. Сковороди
Інститут педагогіки та психології

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ДИДАКТИКИ

Збірник наукових праць

*За загальною редакцією
В. І. Лозової*

Харків
2003

Рецензенти:

О. Е. Коваленко,

доктор педагогічних наук, професор

В. І. Євдокимов,

доктор педагогічних наук, професор,

член – кореспондент АПН України

Друкується

*за рішенням ради Інституту педагогіки і психології
Харківського державного педагогічного університету
ім. Г. С. Сковороди (протокол № 5 від 3 червня 2003 р.)*

**Сучасні проблеми дидактики: Збірник наукових праць / За редакцією
В.І. Лозової. – Харків, 2003. — 256 с.**

У збірнику наукових праць розглядаються питання сучасної дидактики, які досліджувалися вченими – педагогами Харківського державного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди за останні десять років.

Зміст

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ

Лозова В.І. Теоретико - методологічні підходи до дослідження проблем дидактики.....	5
Дмитренко Т.О. Генезис педагогічної методології.....	16
Прокопенко А.І. Методологічні основи перспективного управління педагогічній системі особистісно – орієнтованого спрямування.....	27
Яресько К.В. Факторний аналіз навчальної діяльності.....	38
Золотухіна С.Т. Проблема виховуючого навчання в педагогічній науці.....	49
Пісоцька М.Е. Питання випереджаючої діяльності людини педагогічній теорії та практиці.....	57
Білоусова Л.І., Гризун Л.Е. Дидактичні засади створення комп'ютерного підручника.....	71

РОЗДІЛ 2. ІННОВАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ В СЕРЕДНІХ ТА ВИЩИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Попова О.В. Інновації в навчанні.....	79
Рогова Т.В. Управління освітнім процесом: традиції і інновації.....	92
Сорока Г.І. Педагогічна підтримка в процесі навчання.....	106
Стяглик Н.І. Форми навчання.....	121
Кузьменко О.В. Організація спілкування школярів у процесі навчання.....	133
Тихонович В.М. Організація взаємодії школярів у процесі подолання неуспішності у навчанні.....	148
Іонова О.М. Принципи вальдорфської педагогіки як теоретична основа діяльності школи.....	167
Дейніченко Т.І. Теорія і практика диференціації в груповій роботі.....	178
Печволод Л.І. Шляхи використання робочих зошитів з друкованою основою у процесі навчання школярів.....	187

Трофимов О.Є. Основи ефективного застосування інформаційно – технічних засобів навчання.....	198
Курко К.В. Формування емоційно – ціннісного ставлення студентів по змісту освіти.....	207
Гриньов В.Й. Сутність дидактичної культури майбутнього вчителя та технологія її формування.....	221
Рогова О.В. Самостійна робота як дидактична та методична проблема.....	230
Попова Л.Д., Сіра І.Т. Теоретичні питання дидактики в спадщині вчених харківської науково – педагогічної школи (20-70 рр. ХХ ст.).....	243

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПЕРСПЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО СПРЯМУВАННЯ

У системі освіти діє два основні види управління: соціальне і педагогічне. Забезпечення їх неперервного взаємозв'язку - актуальна проблема теорії та практики педагогіки, соціології, психології, кібернетики. На нашу думку, цей зв'язок має віддзеркалюватися у компонентах педагогічної системи вищого закладу освіти: цілях, педагогічних принципах, змісті навчання і виховання, методах і організаційних формах спільної діяльності. Компоненти педагогічної системи розглядаються як засоби перспективного управління навчальною діяльністю студентів (перспективний той, що розрахований на перспективу, на майбутнє). Перспективне управління має ґрунтуватися на відповідній стратегії. Термін "стратегія" увійшов до сукупності управлінських понять у кінці 50-х рр. ХХ століття. Саме в цей період у суспільстві стали виникати проблеми адекватного реагування на непередбачувані зміни. В таких умовах звернення до стратегії як мистецтва суспільного і політичного керівництва масами, що має визначити головний напрям дій, вчинків (спосіб дій, лінія поведінки) стало життєво необхідним не тільки у війсьній справі, але й у соціальному житті, економіці, освіті тощо. Перспективне управління, що ґрунтується на обраній стратегії, має вирішувати дві основні задачі:

1. вибір оптимального напрямку розвитку із кількох можливих;
2. спрямування зусиль об'єкта управління у вибраному напрямку.

Сама ж стратегія базується на реалізації системного підходу до визначення цілей педагогічної системи, формування відповідних завдань, проектування змісту навчальної діяльності, методів і форм її реалізації, а

також відповідних ним дидактичних засобів. З огляду на вищезазначене, перспективне управління в освіті можна визначити як процес, спрямований на здійснення глобальної мети освіти за допомогою стратегії, що дозволяє передбачити можливі зміни в майбутньому, тенденції розвитку системи освіти.

Освіта вийшла на високий рівень свого розвитку зокрема тому, що вона є системою, яка реалізує здатність до оптимальної організації за допомогою управління. Управління є тим організаційним елементом, який упорядковує сукупність людських відносин, надає їм необхідного спрямування. Соціальне управління відтворює організаційний потенціал суспільства через взаємозв'язок з педагогічним управлінням, що забезпечує здатність до самоорганізації системи освіти.

Актуальною проблемою теорії та практики освіти є дослідження організаційної сутності управління, зокрема проектування змісту освіти в педагогічній системі вищого закладу освіти. Це дасть можливість вирішити завдання організації в Україні сучасної, високорозвиненої, гнучкої системи освіти.

Термін “організація” має принаймні чотири основні значення [1-3]:

1. організація – стан упорядкованості, структура системи;
2. система, що має ієрархічну структуру;
3. діяльність (організаційна справа), спрямована на розбудову цілісної системи;
4. соціальний інститут, об'єднання людей, суспільних груп, держав на базі спільності інтересів, мети, програми дій тощо.

У теорії наукового управління суспільними процесами (в тому числі освітніми) відсутня єдина точка зору стосовно взаємозв'язку організації та управління (соціального, педагогічного). Автор додержується думки, що організація – це сутнісна ознака управління як діяльності, що відтворює певний об'єкт як організаційну структуру. Таким об'єктом системи освіти є педагогічна система з її компонентами: колективи педагогів та учнів, цілі,

принципи, зміст, методи і організаційні форми спільної діяльності. Ця система характеризується організацією як такою єдністю компонентів, що дозволяє здійснити відносини між педагогами та учнями в процесі навчання, виховання, розвитку, соціалізації, адаптації тощо. О.Б. Гаєвська пише: “У такому контексті людина виступає як визначена організаційна структура, яка складається не лише з безпосередньо трудових зусиль, але й особистісного самоуправління, процес якого починається з мислення та його основного результату - пізнання” [1, с. 5].

Центральним компонентом педагогічної системи є зміст освіти, що слугує одним із засобів управління розвитком духовної культури особистості як здатності до творчості, розуміння себе та інших людей, усвідомленості дій. Іншими засобами є методи і форми (у статичі), а також темпи розвитку, рівень загальної культури (в динаміці). Управління духовною культурою необхідне ще й тому, що саме воно має забезпечити бажаний простір для прояву творчих тенденцій, особливо через здійснення процесів кооперації та співробітництва. Саме в духовній кооперації виникають можливості розвитку духовної культури як результату здійснення взаємовпливу учасників спільної діяльності. Цей вплив може бути як позитивним, так і негативним. У першому випадку система управління є центрованою, в іншому – децентрованою. Самоуправління у центрованій системі веде до позитивних наслідків згідно з поставленою метою, а в децентрованій – інтервали детермінації можуть чередуватися з моментами біфуркації (розділення), коли суб’єкт намагається прийняти одне з можливих рішень. Прийняте рішення може бути досить далеким від оптимального (раціонального). “Проблеми, що виникають у процесі кооперативного культурного співробітництва, - пише О.Б. Гаєвська, - ще й нині певною мірою викликані недосконалістю кооперативного самоуправління” [1, с. 67]. Управлінський вплив на процес формування духовної культури не має на меті його уніфікацію через нав’язування суб’єктові того чи іншого рішення . Провідним у процесі духовного становлення є організація спільної діяльності, реалізація

взаємозв'язку між суб'єктами діяльності. Слід зауважити, що на відміну від матеріального виробництва, духовне становлення має національні ознаки. Вони полягають в існуванні національних норм та цінностей і, певною мірою, є обов'язковими.

Формування духовної культури виступає найскладнішим завданням, а управління цим процесом – найскладніший вид управління. Виконання цього завдання дещо спрощується, коли мова йде про співробітництво у духовній сфері через обмін досвідом, творчі контакти тощо.

Факторний аналіз процесу формування духовної культури включає застосування сукупності факторів. Об'єктивний фактор відображає ті явища й об'єкти оточуючого світу, які включені в духовну взаємодію; вони мають вирішальне значення. Наприклад, вивчаючи педагогіку, студент вищого закладу освіти здебільшого зіткається не з реальними об'єктами, а з їх моделями, серед яких – педагогічна система, процес навчання, педагогічна ситуація тощо. Деякі моделі мають вигляд структурної схеми (педагогічна система), опису на традиційній мові (педагогічний факт, ситуація тощо). Відомо, що модель відображає об'єкт неповно і неточно. У цій ситуації підвищується роль суб'єктивного фактора, що віддзеркалює рівень знань, умінь, досвіду діяльності людини. Головним протиріччям, що виникає в процесі формування духовної культури особистості, є протиріччя між великим обсягом інформації, кількість якої невпинно зростає, і можливостями людини сприйняти її, перетворити, зберегти, застосувати. Щоб вирішити це протиріччя у процесі навчання, використовуються прийоми стандартизації та уніфікації. Словник іншомовних слів дає такі визначення цих понять:

- стандартизація – переносно – позбавлення індивідуальних особливостей, своєрідності [4, с. 543];
- уніфікація – приведення чогось до єдиної форми, системи [4, с. 598].

Сучасні філософи (О. Тоффлер та ін.), характеризуючи індустріальне суспільство, вказували на явища стандартизації та уніфікації як негативні [5,

с. 1044-1045]. На нашу думку, розробка моделі будь-якого об'єкта, що ґрунтується на логічних операціях абстрагування та ідеалізації, вимагає певною мірою використання застосування стандартизації та уніфікації для зниження рівня складності моделі.

У процесі проектування змісту освіти застосовуються прийоми стандартизації та уніфікації. Зміст освіти включає кілька компонентів (В.В. Краєвський, І.Я. Лернер, В.Я. Ляудіс, І.І. Іллясов та інші вчені; [6-8]):

1. предметні знання про об'єкти вивчення;
2. знання про способи вивчення об'єктів;
3. вміння діяти за зразком;
4. творчі вміння, в тому числі – приймати нестандартні рішення;
5. вміння здійснювати емоційно-ціннісні відношення – у формі особистісних орієнтацій.

Усі компоненти змісту пов'язані між собою. Системоутворюючим компонентом виступає досвід. На думку філософів, досвід включає знання, вміння, почуття і волю [5, с. 715]. Знання входять до складу всіх компонентів, вміння – у 3-5, почуття і воля впливають на здійснення емоційно-ціннісних відносин (компонент 5).

Для розробки компонентів моделі педагогами-дослідниками застосовано культурологічний підхід, згідно з яким метою освіти є передача культури від одного покоління до іншого у вигляді соціального досвіду людей, що забезпечує виховання різноманітних якостей особистості, її спрямованості на здійснення освіти впродовж життя, інтелектуальний, моральний, естетичний, фізичний розвиток.

Засвоєння чотирьох типів досвіду: пізнавальної діяльності, здійснення відомих способів діяльності, навчально-творчої діяльності, емоційно-ціннісного відношення – дозволяє сформувати компетенції, як “здатності здійснювати складні, культуровідповідні види дій” (В.В. Краєвський; [6, с. 48]).

Згідно з державними документами: Законом України “Про освіту”, Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті – функціонування системи освіти здійснюється на основі таких парадигм: гуманізації, культурологічної, знанневої. Відповідно до культурологічної парадигми, освіта є соціокультурним феноменом і виконує соціокультурні функції: входження людини у світ науки, культури, мистецтва; соціалізації особистості впродовж життя; формування духовної культури; трансляції культурно сформованих зразків людської діяльності; прискорення культурних змін в системі “природа – людина – діяльність - суспільство”.

Відповідно до парадигми гуманізації, проектування змісту освіти здійснюється із урахуванням не тільки об’єктивного та суб’єктивного факторів, але й особистісного та людського. Об’єктивний фактор пов’язаний із розвитком науки, техніки і технології, появою нових ідей, теорій, концепцій, гіпотез тощо. Суб’єктивний фактор віддзеркалює рівень знань, умінь, навичок, в тому числі – в галузі методології науки й наукового дослідження. Врахування особистісного фактору означає формування через зміст освіти гармонійно розвиненої, активної, цілісної особистості – громадянина країни. Людський фактор відображає підвищення через зміст освіти ролі та значення людини в педагогічній системі за допомогою формування пізнавального інтересу, мотивації, здатності до самоуправління, рефлексії тощо.

У педагогічній системі гуманізація розглядається як процес, для якого є характерним суб’єктний тип відношень, що передбачає визнання права педагога та учня на унікальність, активність, внутрішню свободу, духовність і реалізується у всіх компонентах педагогічної системи через педагогічне управління.

Застосування знанневої парадигми на сучасному етапі розвитку системи освіти пов’язано з рішенням принаймні двох основних завдань: гуманітаризацією освіти та формуванням методологічної складової системи знань. Процес гуманітаризації пов’язується зі змінами змісту діяльності як

студента, так і викладача. У студента акцентується увага не запам'ятовуванні вивчає мого матеріалу, а на його розумінні, формуванні власного відношення до явищ, подій, фактів, їх переживанні. У викладача зменшується інформаційна (повідомляюча) частка заняття (лекції, семінари, конференції тощо), а збільшується пошукова, діалогічна, проблемна. Це повністю згодні з О.І. Севруком та О.А. Юніною, які стверджують, що інкорпоративна гуманітаризація розуміється занадто поверхово, а саме як розширення сукупності гуманітарних дисциплін у навчальному плані [7, с. 2]. Проведений нами аналіз навчального плану низки інженерних спеціальностей показав, що дисципліна "Українська та світова культура" пов'язана з іншими дисциплінами і тому ніяк не може на них впливати. Згідно з існуючими парадигмами в освіті, гуманітаризація реалізується через інтеграцію та фундаменталізацію (знаннєва парадигма), посилення розливатільного характеру освіти (гуманістична), її екзистенціально-культурологічна). Інтеграція знань дозволяє сформувати у студента цілісне світосприйняття; фундаменталізація - виховати методологічну культуру викладача, так і студента; розливатільний характер освіти дозволяє поставити вирішити проблему підготовки творчого спеціаліста; екзистенціальна освіта вимагає здійснення багатосторонності навчання різним предметом (гуманітарним, природничим) при забезпеченні однакових підходів до "лівополушарних" і "правополушарних". Отже, гуманітаризація освіти - одним із засобів зв'язку між парадигмами: знаннєвою, культурологічною та гуманізацією.

Спроекований на основі вищевказаних парадигм зміст освіти допомагає викладачеві створити освітнє середовище, в якому здійснюється процес розвитку студентів. У такому розумінні зміст освіти є засобом управління діяльністю студентів. Він може проявити себе зовнішньо та внутрішньо. Зовнішній зміст освіти відокремлено від студента; його можна передати йому від викладача, скажімо, через повідомлення певної інформації. Внутрішній зміст не співпадає із зовнішнім, він є особистісним.

орієнтованим і виявляє себе через освітню продукцію, що створюється студентом (А.В. Хуторський, [10, с. 182]).

Таким чином, перспективне управління процесами навчання і виховання, що віддзеркалює взаємозв'язок соціального і педагогічного управління у вищому закладі освіти вимагає врахування таких вимог при проектуванні змісту освіти:

- досягнення особистісної орієнтації змісту освіти, що дозволяє розвинути творчі здібності студентів;
- базування на основних парадигмах освіти – гуманістичний, знаннєвий, культурологічний, що дозволяє забезпечити універсальність знань і умінь, всебічний розвиток особистості;
- посилення методологічної складової змісту, що забезпечує можливість використання отриманих знань і умінь для пізнання нових об'єктів;
- посилення в змісті освіти діяльнісного компонента, що включає знання про способи пізнання об'єктів, організації навчальної діяльності на творчих засадах;
- оптимізація змісту освіти за рахунок врахування вікових та індивідуальних особливостей студентів;
- інтеграція змісту освіти для забезпечення цілісного вивчення об'єктів науки;
- диференціація змісту освіти для врахування рівня розвитку кожного студента і здійснення навчання на максимальному рівні його можливостей;
- гуманітаризація змісту освіти як переорієнтація її на вивчення цілісної картини світу, формування системного мислення, для подолання залишків технократичного підходу до освіти.

Відповідно до розробленої стратегії, освіта повинна набути інноваційного характеру. Випускники навчальних закладів

мають бути підготовленими до здійснення способу життя на о постійних змін у навколишньому світі. Сприйняття змін як норм ж вироблення вмінь приймати раціональні рішення, здатність с запропонувати зміни, обґрунтовувати їх, впроваджувати в процес діяльності, а також інших – завдання людини, що буде жити у ХХІ стс В.Г. Кремень зауважує з приводу цього: “У наш час стабільно успішн ефективним суспільство, як і окрема людина, може бути, лише перебувап постійних змінах, отже – в динамічному розвитку” [11, с. 6]. Ця стратега задача знаходиться у протиріччі з незмінністю методів і форм діяль студентів вищих закладів освіти, коли лекції здебільшого м інформаційний характер (повідомлення), а семінарські заняття відрізнят одноманітністю форм свого здійснення. Іноді теми занять, окремі пп нав’язуються студентам, а не вільно вибираються ними. Застій, незмін часто не є винятком, а прикрою нормою. Слід констатувати, що педагог система ще не набула ознаки особистісної орієнтованості. У той же педагогічній теорії розроблено достатню кількість видів лекцій, на можливо запровадити особистісно-орієнтоване навчання. Дані види л пройшли апробацію та визнані ефективними [12, с. 103-104]: вступна, л інформація, оглядова, проблемна, лекція-візуалізація, бінарна, л конференція, лекція-консультація, лекція із запланованими помилкам інші. Н.В. Бордовська та А.О. Реан дають таке визначення: бінарна лекці така, що здійснюється у формі діалогу двох викладачів (представників наукових шкіл) або викладача і студента [12, с. 104]. Проблемна лекція може бути здійснена з участю студентів, які пропонують проблеми л вирішення на занятті, обґрунтовують гіпотези, складають плани виріш оцінюють результати. Представляє інтерес розробка технологій особис орієнтованого навчання саме на лекції як найбільш поширеної форми за вищому закладі освіти, а також у середній школі.

Висновки

1. Актуальною проблемою педагогічної науки на сучасному етапі її розвитку є створення умов для здійснення взаємозв'язку соціального і педагогічного управління в педагогічній системі вищого закладу освіти.
2. Перспективне управління в освіті визначаємо як процес, спрямований на здійснення глобальної мети освіти за допомогою стратегії, що дозволяє передбачити можливі зміни в майбутньому, тенденції розвитку системи освіти.
3. Згідно зі стратегією, що представлена в державних документах про освіту, педагогічна система закладу освіти має забезпечити особистісно-орієнтоване навчання і виховання, які ґрунтуються на гуманістичний, знаннєвій і культурологічній парадигмах.
4. У процесі проектування особистісно-орієнтованого змісту навчання мають бути вирішеними комплекс завдань, серед яких головними є: визначення методологічної основи системи знань, сукупності фундаментальних знань у кожній галузі, постійне оновлення знань, посилення ваги людинознавчих наук, забезпечення процесів інтеграції різних галузей, формування компетенцій як результату процесу пізнання.
5. Здатність випускника вищого закладу освіти до інноваційної діяльності має виховуватися в педагогічному процесі за рахунок оновлення змісту освіти, застосування різних видів діяльності студентів під час лекцій, семінарів, консультацій тощо.

Література

1. Гаєвська О.Б. Управління як соціальний феномен: Монографія. – Київ: КНЕУ, 2000. – 168 с.
2. Краткий словарь по социологии / Под общ. Ред. Д.М. Гвишиани, Н. Лапина; Сост. Э.М. Коржева, Н.Ф. Наумова. – Политиздат, 1989. – 4 с.
3. Новий тлумачний словник української мови. У 4-х тт.. Т. 3. – Київ: АКОНІТ, 1999. – 927 с. – С. 130.
4. Словник іншомовних слів / Укладачі: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапу – Київ: Наукова думка, 2000. – 680 с. – (Словники України).
5. Новейший философский словарь. – Изд-е 2-е, перераб. и доп. / Пред. А.А. Грицанова. – М.: Интерпрессервис; Книжный дом, 2001. – 1218 с.
6. Краевский В.В. Общие основы педагогики: Учебное пособие для студентов и аспирантов педагогических вузов. – Москва-Волгоград: Перемена, 2002. – 163 с.
7. Теоретические основы содержания общего среднего образования. – М.: Педагогическое общество России, 1983. – С. 191-202.
8. Формирование учебной деятельности студентов / Под ред. В.Я. Ляудиса, И.И. Ильясова. – М.: Изд-во Московского университета, 1989. – 240 с.
9. Севрук А.И., Юнина Е.А. Мониторинг качества преподавания в школе. Учебное пособие. – М.: Педагогическое общество России, 2003. – 112 с. – С. 22.
10. Хуторской А.В. Современная дидактика: Учебник для вузов. – СПб: Питер, 2001. – 544 с. – С. 182: ил. – (Серия “Учебник нового века”).
11. Кремень В.Г. Філософія освіти XXI століття: Виступ на ювілейній сесії АПН України / Освіта України № 102-103. 28 грудня 2002 р. – С. 6.
12. Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика: Учебник для вузов. – СПб: Питер, 2000. – 304 с. – С. 103-104. – (Серия “Учебник нового века”).

Наукове видання

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ДИДАКТИКИ

Збірник наукових праць

*За загальною редакцією
В. І. Лозової*

Підписано до друку 1.07.2003 р.
Формат 60х90/16. Обсяг 16 друк. арк.
Папір ксероксний 80 г/м².
Тираж 300 прим.
Замовлення № 77.

ТОВ Курсор, пров. Театральний, 11/13, к. 53.